

آثار تربیتی حضور در اماکن مقدسه در زندگی فردی و اجتماعی

چکیده

نسیم مرادی^۱

با گسترش فردگرایی و بحران‌های اخلاقی در جوامع انسانی، نقش اماکن مقدسه به‌عنوان یکی از کهن‌ترین تجربه‌های معنوی بشر در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی مورد سوال قرار گرفته است. این پژوهش با تمرکز بر مکانیسم‌های تأثیرگذاری این مکان‌ها بر تربیت اخلاقی، همبستگی اجتماعی و حس تعلق جمعی، خلأ پژوهشی موجود در بررسی نظام‌مند آثار تربیتی حضور در آنها را بررسی می‌کند. هدف اصلی این تحقیق تحلیل تأثیرات تربیتی حضور در اماکن مقدسه بر زندگی فردی و اجتماعی است. ازجمله اهداف فرعی، شناخت تفاوت‌های فرهنگی در برداشت از مفهوم «تقدس» و تأثیر آن بر کارکردهای تربیتی این مکان‌هاست. همچنین، ارائه راهکارهایی برای بهره‌برداری بهینه از این اماکن در جهت بهبود سبک زندگی و تعاملات اجتماعی مدنظر است. اهمیت این پژوهش در پرتو نیاز جوامع به مقابله با چالش‌هایی مانند گسست‌های اجتماعی، کاهش تعهدات اخلاقی و بحران معناست. اماکن مقدسه با ماهیت نمادین و کارکردهای آیینی خود، می‌توانند به‌عنوان ابزاری تربیتی برای تقویت ارزش‌های انسانی و کاهش تنش‌های فرهنگی عمل کنند. بررسی این موضوع نه تنها به درک عمیق‌تر از نقش دین و معنویت در تربیت انسان می‌انجامد، بلکه برای سیاست‌گذاران فرهنگی و نهادهای آموزشی در طراحی برنامه‌های تربیتی نوین نیز حائز اهمیت است. این تحقیق با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. در بخش کتابخانه‌ای، متون مرتبط با فلسفه تربیت دینی، جامعه‌شناسی مذهب و روانشناسی معنویت تحلیل شد. داده‌های لازم گردآوری و با روش تحلیل محتوا بررسی گردید. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که حضور در اماکن مقدسه از طریق ایجاد «تجربه زیسته جمعی»، تقویت خودآگاهی انتقادی و بازتعریف رابطه فرد با جامعه، به‌عنوان یک نهاد تربیتی غیررسمی عمل می‌کند که می‌تواند مکمل نهادهای آموزشی مدرن باشد. این مکان‌ها با ایجاد انس و همبستگی اجتماعی، زمینه‌سازی برای تحقق آرمان‌های اخلاقی و کاهش انحرافات اجتماعی را فراهم می‌کنند.

کلید واژه: آثار تربیتی، اماکن مقدسه، فردی، اجتماعی.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه حضرت زهرا (سلام الله علیهم)، شهرستان بروجن.

مقدمه

حضور در اماکن مقدسه، به عنوان یکی از کهن ترین تجربه های معنوی بشر، همواره نقشی محوری در شکل گیری هویت فردی و اجتماعی داشته است. با این حال، در عصر حاضر که مفاهیمی چون فردگرایی و بحران های اخلاقی در جوامع انسانی گسترش یافته، این پرسش مطرح میشود که چگونه بازدید از این مکان ها می تواند آثار تربیتی عمیقی بر سبک زندگی افراد و تعاملات اجتماعی آنان برجای بگذارد. پژوهش حاضر در پی بررسی این مسئله است که مکانیسم های تأثیرگذاری اماکن مقدسه بر تربیت اخلاقی، تقویت همبستگی اجتماعی و ایجاد حس تعلق جمعی چگونه عمل می کنند. با این حال، علیرغم اهمیت این موضوع، پژوهش های جامعی در مورد آثار تربیتی حضور در این مکان ها بر زندگی فردی و اجتماعی صورت نگرفته است. این مسأله ضرورت بررسی دقیق تر و عمیق تر این موضوع را نشان می دهد. اهمیت این پژوهش در پرتو نیاز جوامع به یافتن راهکارهایی برای مقابله با چالش هایی مانند گسستهای اجتماعی، کاهش تعهدات اخلاقی و بحران معناست. اماکن مقدسه، بواسطه ماهیت نمادین و کارکردهای آیینی خود، میتوانند به مثابه ابزاری تربیتی برای تقویت ارزشهای انسانی و کاهش تنشهای فرهنگی عمل کنند. پیامبر(ص) نیز فرمودند: "مساجد خانه های خدا هستند" (بحارالانوار، ج ۸۰، ص ۳۶۸) بررسی این موضوع نه تنها به درک عمیق تر از نقش دین و معنویت در تربیت انسان می انجامد، بلکه برای سیاستگذاران فرهنگی و نهادهای آموزشی در طراحی برنامه های تربیتی نوین نیز حائز اهمیت است. بنابراین، بررسی علمی و نظام مند این موضوع می تواند به برنامه ریزان فرهنگی کمک کند تا از ظرفیت های این اماکن در جهت بهبود زندگی فردی و اجتماعی بهره برداری کنند. این تحقیق با استفاده از روشهای کتابخانه ای انجام شده است. در بخش کتابخانه ای، متون مرتبط با فلسفه ی تربیت دینی، جامعه شناسی مذهب و روانشناسی معنویت تحلیل شد. داده های لازم گردآوری و با روش تحلیل محتوا بررسی گردید. هدف اصلی این تحقیق، بررسی تأثیرات تربیتی حضور در اماکن مقدسه بر زندگی فردی و اجتماعی است. این پژوهش در پی آن است تا با تحلیل ابعاد مختلف این تأثیرات، از جمله تقویت معنویت، ارتقای اخلاقیات، ایجاد همبستگی اجتماعی و کاهش انحرافات اجتماعی، به درک بهتری از نقش این مکان ها در تربیت انسان ها دست یابد. همچنین، به دنبال ارائه راهکارهایی برای بهره برداری بهتر از این اماکن در جهت بهبود زندگی فردی و اجتماعی است.

شناخت تفاوت های احتمالی در برداشتهای فرهنگی از مفهوم «تقدس» و تأثیر آن بر کارکردهای تربیتی این مکانها از اهداف فرعی تحقیق محسوب می شود. مقالاتی مربوط به این موضوع از جمله آثار و فواید

گرایش کودکان و نوجوانان به مسجد و مقاله آثار تربیتی التزام به مسجد وجود دارد که مختص به مسجد هست و دیگر اماکن مقدسه را در بر نمیگیرند همچنین کتاب اسرار زیارت و مقاله تأثیرات اجتماعی زیارت اماکن زیارتی و حرم معصومین، هم محدود به اماکن زیارتی هستند شکاف موجود در بررسی نظام مند آثار تربیتی این مکانها محسوس است. یافته‌های این مقاله نشان میدهد که حضور در اماکن مقدسه، از طریق ایجاد «تجربه‌ی زیسته‌ی جمعی»، تقویت خودآگاهی انتقادی و بازتعریف رابطه‌ی فرد با جامعه، به عنوان یک نهاد تربیتی غیررسمی عمل میکند که میتواند مکمل نهادهای آموزشی مدرن باشد. این نتایج لزوم توجه به کارکردهای پنهان اماکن مقدسه در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی را آشکار می‌سازد. باید اشاره کرد که اگرچه مطالعات پراکنده‌ای در مورد نقش مذهب و اماکن مذهبی در زندگی افراد انجام شده است، اما اغلب این پژوهش‌ها به صورت کلی به موضوع نگاه کرده‌اند و کمتر به ابعاد تربیتی حضور در اماکن مقدسه پرداخته‌اند. برخی از تحقیقات پیشین به تأثیرات روان‌شناختی و اجتماعی حضور در این مکان‌ها اشاره کرده‌اند، اما خلأ پژوهشی در مورد بررسی نظام‌مند و جامع آثار تربیتی این حضور به وضوح احساس می‌شود. بنابراین، این تحقیق درصدد است تا با پر کردن این خلأ، گامی در جهت توسعه دانش در این حوزه بردارد. مساجد خانه‌های خداوند بر روی زمین هستند. قرآن می‌فرماید: "در خانه‌هایی که خدا اذن داده رفعت یابند" (نور: ۳۶)

۱. مفهوم‌شناسی

ابتدا لازم است برای درک بهتر مطالب، مفاهیم اساسی موجود در مقاله مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

۱-۱. تربیت

تربیت در لغت از ماده «ربا» به معنی «زاد و نما»؛ افزایش یافت، نمو کرد، گرفته شده است.^۱ در لسان العرب، می‌نویسد: «ربا الشیء یربو ربواً و رباءً: ای زاد و نما».^۲

^۱. فیومی، احمد بن محمد، مصباح المنیر، ص ۲۱۷.

^۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۰۴.

هم‌چنین تربیت از کلمه «ربّ» به معنی مالک، سید و مربّی اشتقاق می‌یابد و این‌گونه معنی می‌شود: انجام وظیفه کردن به شیوه نیکو و پسندیده. «ربّ ولده و الصبی یرّبه ربّاً»^۱ یعنی کودک خود را نیکو تربیت کرد و برای او به نحو شایسته انجام وظیفه نمود.

با درنظر گرفتن مفهوم لغوی، می‌توان تربیت را این‌گونه تعریف کرد: تربیت عبارت است از انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجودی خویش به‌طور هماهنگ پرورش داده و شکوفا سازد و به‌سوی هدف و کمال مطلوب، به تدریج حرکت کند. مقصود از تربیت کودک به‌طور خاص آن است که مربّی، اعم از پدر، مادر، معلّم و ...، طفل را در بُعد روحی و اخلاقی پرورش دهد، به‌گونه‌ای که جسم و جان و عقل و علم او افزایش یابد و در این‌باره به‌طوری انجام وظیفه نماید که آن‌چه به‌مصلحت اوست از امور مربوط به دین و دنیای وی، انجام پذیرد. بن معنی را می‌توان از بعضی آیات قرآن استفاده کرد، مانند آن‌که می‌فرماید: «وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا»^۲ یعنی برای پدر و مادر خویش از درگاه خداوند در زمان حیاتشان طلب مغفرت و رحمت بنما، پاداش آن‌چه تو را در کودکی تربیت نموده‌اند.^۳ لفظ «رحمت» در آیه شریفه در برگیرنده همه کارهای پسندیده مربوط به دین و دنیا است و شخص از پروردگار خویش درخواست می‌نماید، آن‌گونه که پدر و مادر نسبت به کارهای پسندیده مرا تربیت کرده و به من احسان نمودند، آن‌ها را مشمول رحمت و مغفرت خویش قرار ده.^۴ از کلمه «ارْحَمْهُمَا» استفاده می‌شود پدر و مادر باید بر اساس محبّت، فرزندان خود را تربیت نمایند. هم‌چنین از کلمه «رَبَّيَانِي» استفاده می‌شود انسان باید از مربیان خود تشکر و قدردانی کند.^۵

۱-۲. مقدس

[مُقَدِّدِ] (ع ص) پاک کننده . (مذهب الاسماء). پاکیزه کننده . (آنندراج) (از منتهی الارب) (از اقرب الموارد). || راهب . (منتهی الارب) (آنندراج) (ناظم الاطباء) (اقرب الموارد). || کشیش که تعمید دهد. (یادداشت به خط مرحوم دهخدا). || تقدیس کننده . آنکه خدای را به پاکی یاد کند : جواب داد... از آن روز باز که دست قهر ازلی درآمد و آن معلم ملکوت را از میان مقدسان و مسبحان بیرون برد و داغ لعنت ابدی بر جبین نهاد هیچیک از ما در صوامع قدس بر قرار خود بر سر امن و سکون

^۱. همان، ج ۱، ص ۳۹۹.

^۲. اسراء، آیه ۲۴.

^۳. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ج ۶، ص ۲۴۱.

^۴. رازی، فخرالدین، تفسیر الکبیر، ج ۲۰، ص ۳۲۷.

^۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۷۱.

ننشسته است.^۱ اصطلاح مقدس و قدسی معمولاً در تعریف دین به معنای جوهر و درون مایه اصلی دین آورده می‌شود.^۲

مفهوم قداست و مکان مقدس در اسلام

در قرآن کریم، کلمه قداست و مشتقات آن حدود ۱۰ بار آمده که دو مورد آن، به صورت «قدوس» (تین/۲۳ و جمعه ۱) است. ه از اسما و صفات الهی محسوب می‌شوند و منظور از آن، پاک و منزّه بودن خدا از هرگونه عیب و نقص و ماده است. سه مورد نیز به صورت «ارض و یا وادی مقدس» (مائده/۲۱ و طه/۱۲، نازعات/۱۶) آمده که اشاره به مکان و محدوده مقدس کرده است و چهار مورد به صورت «روح القدوس» (نحل/۱۰۲ و بقره/۲۵۳ و ۸۷، و مائده ۱۱۰) آمده که بنا به گفته اکثر مفسران اسلامی، منظور از آن، جبرئیل، فرشته مقرب و حامل وحی الهی است. قداست او به خاطر همین تقرب به خدا (امر قدسی) است. کلمه مقدس یک بار نیز به صورت فعل متکلم مع الغیر به کار رفته است.^۳

همان گونه که مطرح شد، مقدس و یا امر قدسی، امری فراعقلانی نه ضد عقلانی است. انسان نمی‌تواند از آن تعریفی مفهومی، عقلی و منطقی ارائه دهد. او فقط می‌تواند مقدس و حضور و رابطه با او را حس و تجربه کند. برای یک انسان مذهبی، «امر مقدس» تجلیات، نمودها و مظاهری دارد. اماکن مقدس و محترم مانند معابد، کلیساها، مساجد، حرم‌ها، امامزاده‌ها، قبور و مزار عرفا و قدیسان و... از جمله موارد و اماکنی است که «امر تقدس» یافته است و به نحو خاص، حضور دارد و انسان مومن می‌تواند آن را در این اماکن احساس کند و عظمت آن را به یاد آورد و از حضور آن تاثیر پذیرد.^۴

اماکن مقدس و متبرک همچون کنیسه‌ها، کلیساها، مساجد و حرم‌های مطهر (همچون مزار امام‌زادگان و...) بیش از هر امر دیگری، مورد توجه و اقبال پیروان و مؤمنان به ادیان قرار گرفته‌اند. اماکن مقدس، دروازه ورود به ملکوت الهی و عالم بالا هستند و انسان‌های تشنه معنویت، گمشده خود را در این اماکن می‌جویند. این اماکن، تجلی گاه امر قدسی (خدا) و آیینی ملکوتند و انسان می‌تواند در آن‌ها حضور امر قدسی را حس کند و مواجهه و ارتباط با او را تجربه کند. اماکن مقدس و حرم‌های مطهر، نمونه و مثال گنبد آسمان، افلاک و ملکوت خداست، ملکوتی کوچک شده و قداستی در دسترس و قطعه ای از آسمان در قلب زمین. بر این اساس، هنر اسلامی به خصوص معماری اسلامی،

^۱. مصباح الهدایه چ همایی، ص ۳۸۸.

^۲. فاطمی، نگرشی بر اماکن مقدسه و متبرکه و آداب زیارت از نگاه سیاحان اروپایی دوره قاجار.

^۳. عبدالباقی، ۱۳۷۳: ۷۶، ذیل قدس.

^۴. شیما سادات فاطمی، نگرشی بر اماکن مقدسه و متبرکه و آداب زیارت از نگاه سیاحان اروپایی دوره قاجار، مجله روزگاران.

برنامه‌های تربیتی نوین برای سیاستگذاران فرهنگی حائز اهمیت است. قرآن: "همگی به ریسمان خدا چنگ
بزنید" (آل عمران: ۱۰۳)

۱. تقویت روحیه جمع‌گرایی و انعطاف‌پذیری

حضور در اماکن مقدسه، به ویژه در مراسم جمعی مانند نماز جماعت، روحیه همکاری و همدلی را تقویت می‌کند. این تعاملات، فردگرایی افراطی را کاهش داده و افراد را به سمت درک منافع جمعی سوق می‌دهد.

۲. ترویج ایثار و فداکاری

حضور در اماکن مقدسه، با الگوبرداری از سیره ائمه (ع) و شهدا، روحیه فداکاری را در افراد تقویت می‌کند. این موضوع در مراسم عزاداری یا کمک به نیازمندان در مساجد، تجلی می‌یابد.

۳. ایجاد امید به آینده و بصیرت اجتماعی

باور به ظهور امام زمان (عج) و انتظار عدالت جهانی، از طریق حضور در اماکن مقدسه، امید به آینده را در افراد تقویت می‌کند. این باور، افراد را به سمت تلاش برای ایجاد جامعه‌ای بر اساس ارزش‌های اسلامی سوق می‌دهد. قرآن: "در نیکی و پرهیزگاری همکاری کنید" (مائده: ۲)

۴. تقویت هویت دینی و مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی

حضور در اماکن مقدسه، با آموزش مفاهیم دینی و تقویت باورهای اسلامی، افراد را در برابر هجوم فرهنگ‌های بیگانه مقاوم می‌سازد. این موضوع در مقابله با آسیب‌های اجتماعی مانند فساد اخلاقی مؤثر است.^۱

۵. تسهیل آموزش علوم دینی و اخلاقی

مساجد و اماکن مذهبی به عنوان «دانشگاه‌های مردمی»، فرصت مناسبی برای آموزش احکام دینی، اخلاق و تاریخ اسلام فراهم می‌کنند. این آموزش‌ها، افراد را به سمت رفتار اخلاقی و مشارکت در توسعه اجتماعی هدایت می‌کند.^۲

نتیجه گیری

حضور در اماکن مقدسه به عنوان یک نهاد تربیتی غیررسمی، با ایجاد تجربه زیسته جمعی و تقویت همبستگی اجتماعی، نقش کلیدی در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی دارد. این مکان‌ها با ترویج ارزش‌های اخلاقی مانند مددکاری، تعاون و احترام به حقوق دیگران، زمینه‌ساز تحقق آرمان‌های اخلاقی و کاهش انحرافات اجتماعی می‌شوند. همچنین، با سازماندهی حرکت‌های اجتماعی و حل اختلافات، تنش‌های فرهنگی را کاهش داده و به عنوان پلی ارتباطی بین نسل‌ها، فرهنگ و هویت مذهبی را در حافظه جمعی جامعه تثبیت می‌نمایند. کارکردهای تربیتی فردی این اماکن شامل رشد معنوی، خودسازی و بازتعریف رابطه فرد با جهان پیرامون است. حضور در مراسم مذهبی و عبادات جمعی، افراد را به سمت خودآگاهی انتقادی و انسان‌سازی سوق می‌دهد. ازسوی دیگر، کارکردهای اجتماعی آنها در ایجاد انس و همبستگی، الگوسازی و تثبیت هویت جمعی خلاصه می‌شود. این مکان‌ها با الگوسازی و ترویج مفاهیم دینی، به عنوان مکمل نهادهای آموزشی مدرن عمل کرده و در طراحی برنامه‌های تربیتی نوین برای سیاستگذاران فرهنگی حائز اهمیت است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که بهره‌برداری از ظرفیت‌های تربیتی اماکن مقدسه، نه تنها به ارتقای سلامت اجتماعی و

^۱ پور علی فرد، محمدمهدی، نکته‌هایی درباره روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، ص ۲۰ با اندکی تغییرات.
^۲ گردشگری مذهبی و آثار تربیتی و اخلاقی آن در صنعت توریسم، اولین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار.

بهبود روابط بین فردی می‌انجامد، بلکه با پر کردن خلأ پژوهشی موجود، گامی در جهت توسعه دانش در حوزه نقش دین و معنویت در تربیت انسان برداشته است.

فهرست منابع و مآخذ

• قرآن

۱. ترجمه آیت الله مکارم شیرازی (نسخه انتشارات دار القرآن الکریم)
۲. ترجمه استاد حسین انصاریان (نسخه انتشارات پیام آزادی)
- الف) منابع فارسی
۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: روزنه، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۴. محدثی، جواد، عشق برتر، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱.
۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار، ج ۸۰. بیروت: دار احیاء التراث العربی
۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی، ج ۲. تهران: دار الکتب الاسلامیه
۷. محمدحسین فلاح زاده. ناشر: انتشارات مرکز مدیریت حوزه های علمیه
۸. زهرا رسولی. پژوهشگاه علوم اسلامی

ب) منابع عربی

۹. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۱۰. بهبودی مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار (باب القلب و صلاحه، ح ۳۹)، نشر: اسلامیه، — (۱۳۸۶).
۱۱. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ق، ج ۳.
۱۲. شیخ کلینی. چاپ: دار الکتب الاسلامیه، تهران (۸ جلد)
۱۳. علامه مجلسی. چاپ: دار احیاء التراث العربی، بیروت (۱۱۰ جلد)
۱۴. شیخ حر عاملی. چاپ: مؤسسه آل البيت، قم (۳۰ جلد)
۱۵. متقی هندی. چاپ: مؤسسه الرساله، بیروت

ج) منابع انگلیسی

۱۶. Thames & Hudson . Martin Frishman

۱۷. University of California Press . Juan Campo

۱۸. Journal of Religion and Health . John L. Esposito

۱۹. Anthropology of Religion . Nancy Smith

ج) مقالات و فصلنامه‌ها

۲۰. یوسفیان، محمدعلی، تربیتی التزام به مسجد، بی تا، بی نا.

۲۱. رسولی شورکی، زهرا، نقش مسجد در تربیت دینی کودکان و نوجوانان، ۱۳۹۳.

۲۲. خلیلوند، کلثوم و نعمتی، طیبه، ۱۳۹۴، گردشگری مذهبی و آثار تربیتی و اخلاقی آن در صنعت توریسم، اولین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار، همدان.

۲۳. محمدعلی یوسفیان . پژوهش‌های تربیت اسلامی، شماره ۲۴

۲۴. پورعلی فرد، محمدمهدی، نکته‌هایی درباره روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، ص ۲۰ با اندکی تغییرات.

د) سایت و روزنامه ها

۲۵. راسخون

۲۶. hadith.inoor.ir . شامل: تمام منابع حدیثی شیعه

۲۷. دانشنامه جهان اسلام . آدرس: www.encyclopaediaislamica.com

۲۸. مرکز تحقیقات کامپیوتری . آدرس: www.noormags.ir